

Åtalsanmälan enligt etikprövningslagen

Överklagandenämndens beslut

Överklagandenämnden för etikprövning anmäler med stöd av 35 § tredje stycket lagen (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor (etikprövningslagen) ärendet till Åklagarmyndigheten.

Bakgrund

Överklagandenämnden för etikprövning har mottagit ett flertal anmälningar om tillsyn av projektet "Global politisk islam? Muslimska brödraskapet & Islamiska förbundet i Sverige" vid Lunds universitet. Forskare är [REDACTED] I anmälningarna görs gällande att forskningen hanterar känsliga personuppgifter samt personuppgifter om lagöverträdelser som innefattar domar i brottmål och att erforderligt etikprövningstillstånd för detta saknas.

Överklagandenämnden har berett Lunds universitet tillfälle att inkomma med synpunkter på anmälningarna. I svar från [REDACTED] [REDACTED] huvudhandledare sedan 2009, hävdas att [REDACTED] började sin forskarutbildning 1999, då också insamling av källor startade. [REDACTED] menar att även om forskningsfrågan har bytts, det inte ska räknas som att ny forskning har påbörjats. I svar från prefekt [REDACTED] upprepas att [REDACTED] började sin forskarutbildning 1999 varvid insamling av källmaterial inleddes. Även [REDACTED] menar att forskningsfrågan har bytts men inte källmaterialet. [REDACTED] anför att institutionens hållning är att [REDACTED] påbörjade sitt forskningsprojekt och sitt arbete med att samla in sitt källmaterial innan det att etikprövningslagen trädde i kraft, varför lagen inte är tillämplig på forskningen.

[REDACTED] har beretts tillfälle att yttra sig över anmälningarna och i huvudsak anfört följande. Arbetet med avhandlingen påbörjades 1999 varför den inte omfattas av krav på etikprövning. De personuppgifter som förekommer i avhandlingen är inte att betrakta som känsliga då undersökningsspersonerna själva har offentliggjort uppgifterna i olika sammanhang. [REDACTED] har också bifogat ett flertal inlagor som tidigare getts in till Lunds universitet.

Av [REDACTED] forskningsplaner framgår att ämnet vid antagningen till forskarutbildningen år 1999 var "Missionsvetenskap med ekumenik". Enligt [REDACTED] låg fokus på religionsundervisning i Egypten och Sverige initialt. Detta understryks också av de individuella studieplaner som finns upprättade för åren 2000 – 2004. Enligt [REDACTED] sker en

successiv förskjutning av forskningsfrågan under åren. Det saknas individuella studieplaner för åren 2008 – 2016 men för år 2014 finns en projektbeskrivning som anger att fokus ligger på kontextuell teologi i Egypten. [REDACTED] anger att forskningsprojektets avsikt är att analysera litteratur som speglar att "Den koptiska kyrkan påverkas av islamiseringsprocessen och den politiska utvecklingen och detta resulterar i både teologiska och politiska konsekvenser".

I avhandlingen uppges (s. 15) att [REDACTED] gav upp sitt första forskningsämne år 2004. Vidare uppges (s. 111) att avhandlingen är ett försök att göra ett nyskrivet, vetenskapligt syftande arbete med grund i debattböcker [REDACTED] givit ut under åren 2018–2021. Vidare uppges (s. 111) att startskotten för forskningsprojektet gick år 2013. Även om den tidigare forskningen visserligen delvis byggde på samma typ av källor, blev det år 2013 ett helt nytt projekt med nya frågeställningar.

Gällande rätt

Av 1 § etikprövningslagen framgår att syftet med etikprövningslagen är att skydda den enskilda människan och respekten för människovärdet vid forskning. Forskning som omfattas av lagen får enligt 6 § bara utföras om den har godkänts vid en etikprövning. Forskning definieras i 2 § etikprövningslagen som vetenskapligt experimentellt eller teoretiskt arbete eller vetenskapliga studier genom observation, om arbetet eller studierna görs för att hämta in ny kunskap, och utvecklingsarbete på vetenskaplig grund.

Enligt 3 § ska lagen tillämpas på forskning som innefattar behandling av känsliga personuppgifter enligt artikel 9.1 i EU:s dataskyddsförordning (GDPR), dvs. behandling av personuppgifter som avslöjar bl.a. politiska åsikter och religiös övertygelse samt personuppgifter om lagöverträdelse som innefattar brott eller domar i brottmål.

Lagen ska enligt övergångsbestämmelserna inte tillämpas på forskning som före lagens ikraftträdande den 1 januari 2004 har etikgranskats av en statlig myndighet eller vars utförande har påbörjats.

Nämnden är skyldig att göra en åtalsanmälan om det finns skäligen misstanke om straffbelagd överträdelse av etikprövningslagen (35 § tredje stycket).

Skäl för beslutet

I ärendet uppges att ifrågavarande forskningsprojekt startade år 1999 varför det inte omfattas av etikprövningslagen. Frågan gäller således initialt om [REDACTED] forskning från år 1999 är samma projekt som leder fram till avhandlingen "Global politisk islam? Muslimska brödraskapet & Islamiska förbundet i Sverige" år 2023.

Det finns ingen given och för alla situationer gällande definition av när ett forskningsprojekt byter fråga eller inriktning i en sådan grad att det inte längre kan anses motsvara det ursprungliga projektet; det har blivit ett nytt projekt. En bedömning får göras från fall till fall och bedömningen måste utgå från förnuftsmässiga överväganden. Under åren kan naturligtvis en forskningsfråga i ett projekt som pågår under så många år som detta – drygt

20 år – förändras. Frågan är således om den har förändrats så att det har tappat anknytning till den initiala frågan och blivit något annat.

Att [REDACTED] har inlett sin forskning år 1999 är oomtvistat. Vissa källor som redan då samlades in har också använts i den forskning som har resulterat i avhandlingen. Inledningsvis var frågan "Missionsvetenskap med ekumenik" och fokus låg på religionsundervisning i Egypten och Sverige. Enligt Överklagandenämndens bedömning är det uteslutet att detta projekt kan anses som detsamma som det som resulterar i avhandlingen "Global politisk islam? Muslimska brödrskapet & Islamiska förbundet i Sverige". Enligt nämndens bedömning har [REDACTED] således bytt forskningsfråga sedan han inledde sin forskning år 1999. Frågan är när bytet har skett och mer väsentligt, om det har skett före eller efter etikprövningslagens ikraftträdande?

[REDACTED] uppger själv i avhandlingen att han gav upp sitt första forskningsämne år 2004. Han uppger vidare att även om den tidigare forskningen delvis byggde på samma typ av källor, blev det år 2013 ett helt nytt projekt med nya frågeställningar. Det får mot bakgrund av detta anses vara klarlagt att [REDACTED] forskning, vilken resulterat i avhandlingen, har inletts efter den 1 januari 2004 och att den därmed omfattas av etikprövningslagen.

Nämnden konstaterar att [REDACTED] i sin avhandling hanterat känsliga personuppgifter, såväl personuppgifter med koppling till politisk uppfattning och religiös övertygelse som till uppgifter om brottmålsdomar. [REDACTED] menar att han endast hanterat personuppgifter som offentliggjorts av berörda personer. Enligt nämndens bedömning innehåller avhandlingen personuppgifter som har offentliggjorts av de berörda personerna själva, men också personuppgifter där så inte är fallet, exempelvis domar och deltagarlistor på sammankomster.

Hänvisningen i 3 § etikprövningslagen till de personuppgifter som avses i artikel 9 GDPR är ett sätt att avgränsa vad som ska etikprövas. Etikprövning sker i syfte att säkerställa att varje enskilt forskningsprojekt sker med respekt för människovärdet, att riskerna för forskningspersonernas hälsa, säkerhet och personliga integritet uppvägs av forskningens vetenskapliga värde, att riskerna inte är större än nödvändigt samt att det finns tillräcklig kompetens i projektet. Frågan om informerat samtycke behöver inhämtas eller inte prövas också. Överklagandenämnden finner därför att avhandlingen innehåller sådana känsliga personuppgifter vilka krävt etikprövningstillstånd för att få utföras.

Av ovan anförda skäl har ifrågavarande forskning krävt etikprövningstillstånd. Något sådant tillstånd har inte funnits. Forskning har således utförts i strid med etikprövningslagen varför nämnden är skyldig att göra en åtalsanmälan.

Tilläggas bör att forskarstuderande är studenter under utbildning och kan inte åläggas något formellt ansvar för ansökan om etikprövning (prop. 2002/03:50, s 100–101). Den forskare som ska ha överinseende över forskningens utförande är ofta handledare för studenter i forskarutbildning. Det är denne forskares ansvar som handledare att kontakta forskningshuvudmannen för en bedömning av om ansökan om etikprövning behöver göras för forskningsstudentens arbete. Den som är forskningshuvudman – i detta fall prefekten - ansvarar ytterst för att forskning inte bedrivs i strid med etikprövningslagen.

Överklagandenämndens beslut får enligt 37 § etikprövningslagen inte överklagas.

Detta beslut har fattats av Evas Lindeblad, Yvonne Lundberg Giwercman, Kjell Asplund (skiljaktig, se bilaga), Anna Sarkadi, Sten-Åke Stenberg, Ulf Ekberg och Stina Holmlund Kelly. Vid den slutliga handläggningen har dessutom ersättarna Lars Dahlstedt, Gert Helgesson, Christina Eintrei, Ingemar Engström och Johan Norell Bergendahl samt kanslichefen Jörgen Svidén (föredragande), juristen Ulrika Holfelt och administrativa sekreteraren Katarina Gate Lundgren deltagit.

På Överklagandenämndens vägnar

Eva Lindeblad
Ordförande

Sändlista

Åklagarmyndigheten, Åklagarkammaren i Lund

Ansvarig forskare

Handledare

Prefekt

Registrator: Lunds universitet

Ärende T2-2023: Skiljaktig mening

Överklagandenämnden för etikprövning (Önep) har funnit skäligen misstanke om brott enligt lagens 38 § och har därför beslutat anmäla ärendet till åklagare.

Med nära fyra års erfarenhet av tillämpningen av lagens bestämmelse om åtalsanmälan kan resultaten av Öneps åtalsanmälningar summeras: Åtalsanmälan visat sig vara ett överksamt, icke ändamålsenligt instrument för att värna om forskningens integritet och skydda forskningspersoner. Önep har vid 21 tillfällen anmält misstanke om brott till åklagare. I fyra av ärendena saknas ännu åklagarbeslut. I 16 av resterande 17 fall har åklagaren antingen avstått från att inleda förundersökning eller så har förundersökningen lagts ner. Ett fall har gått domstol; det ledde till frikännande dom.

Åtalsanmälningarna har inte bara varit överksamma, de har varit kontraproduktiva. Många har tolkat de nedlagda förundersökningarna och den friande domen som att den forskning som anmälts av Önep varit förenlig med etikprövningslagens bestämmelser. De reaktioner som följt på vissa av Öneps anmälningar har dessutom visat att de bidragit till lågt förtroende för Överklagandenämndens tillsyn. I delar av forskarsamhället har respekten för etikprövningssystemet i sin helhet naggats i kanten.

Etikprövningslagens syfte är att skydda den enskilda människan och respekten för människovärdet vid forskning (1 §). De åtgärder Önep vidtar måste främja detta övergripande syfte, något som jag menar att åtalsanmälningarna visat sig inte göra. Genom att äventyra respekten för etikprövningslagen har åtalsanmälningarna i praktiken visat sig komma i konflikt med lagens övergripande syfte. Jag menar att lagens syfte måste komma i första hand och kan följaktligen inte ställa mig bakom nämndens beslut om åtalsanmälan.

När detta är sagt, vill jag tillägga att det finns anledning att rikta mycket allvarlig kritik mot forskningshuvudmannen. Avhandlingen rör angelägna frågor och det är uppenbart att det bakom avhandlingen ligger ett synnerligen omfattande arbete. Samtidigt finns synnerligen allvarliga brister när det gäller kvalitets/faktakontroller och forskningsetiska överväganden under avhandlingsarbetet och inför disputationen. Enligt min mening bör forskningshuvudmannen nogsamt genomlysna den process som lett fram till avhandling och disputation. Utifrån en sådan genomlysning bör huvudmannen vidta åtgärder som säkerhetsställer att god forskningssed tillämpas, att forskningens kvalitet upprätthålls och att lagstiftningen följs i alla delar av universitetet.

Kjell Asplund
Ledamot, Överklagandenämnden för etikprövning

